

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА

ЧАНЦЕВА-КОВАЛЕНКО ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

УДК 159.923.2-053.6:316.362.1-055.52-025.18] (043.5)

**ГАРМОНІЙНІ СТОСУНКИ БАТЬКІВ
ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології навчання ім. І. О. Синиці

Науковий керівник

дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор **Толстоухов Анатолій Володимирович**, Інститут екології економіки і права, кафедра загальної та прикладної екології, завідувач

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник **Яблонська Тетяна Миколаївна**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра психології розвитку, доцент;

кандидат психологічних наук **Ковальова Євгенія Олегівна**, аналітичний центр «CONCORDO», голова громадської організації

Захист дисертації відбудеться «01» грудня 2016 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ–33, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ–33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий «28» жовтня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Особистісний розвиток дитини обумовлений впливом багатьох факторів, серед яких чільне місце посідають сімейні стосунки. Сучасна українська сім'я перебуває в процесі трансформації, що зумовлено суспільними змінами, які відбуваються в нашій країні протягом останніх десятиліть. Різка зміна соціально-політичного та економічного устрою спричинила переоцінку моральних норм, традиційного укладу сім'ї, що свідчить, з одного боку, про її трансформацію як суспільного інституту, а з іншого боку, стає причиною зростання кількості сімейних конфліктів, розлучень та неповних сімей, руйнування традиційної структури сім'ї та виникнення інших негативних явищ і тенденцій. При цьому в багатьох випадках причиною розлучень є конфліктні дисгармонійні стосунки між батьками, відсутність у молоді позитивної моделі сімейного життя, чіткого уявлення про сім'ю як про соціальну систему, основою якої є не тільки почуття, стосунки, але й відповідальність за виконання певних соціально-значущих ролей, зокрема батьківських. На думку більшості вчених-психологів, саме сім'я є природним інститутом формування особистості дитини, адже засвоєння первинних соціальних правил і норм, манер та способів поведінки в навколишньому світі, становлення ціннісних орієнтацій особистості відбувається саме в сім'ї.

На сьогодні накопичено значний емпіричний матеріал з розвитку особистості дитини, проблем шлюбно-сімейної та батьківсько-дитячої взаємодії. Формування основ особистісного розвитку дітей різного віку вивчалось в наукових працях ряду психологів: І.Д. Бега, Л.І. Божович, М.Й. Боришевського, О.В. Завгородньої, Л.М.Карамушки, О.Л. Кононко, О.І. Кульчицької, Н.Ю. Максимової, В.О. Моляко, Ю.О. Приходько, Т.М. Яблонської та багатьох інших вчених. Також значна кількість досліджень теоретичного і практичного спрямування присвячена проблемі розвитку подружніх стосунків (М.І. Алексєєва, О.О. Бодальов, Т.В. Буленко, І.Ф. Дементьєва, Т.С. Журбицька, З.Г. Кісарчук, В.П. Левкович, Т.М. Мішина, М.М. Обозов, М.І. Пірен, Ю.А. Решетник, Л.З.Сердюк та ін.). Окрім цього, психологи наголошують на важливості дослідження проблем та розвитку сім'ї як цілісного системного феномена (А.Я. Варга, Е.Г. Ейдемільер, С.Д. Максименко, С. Мінухін, К.В. Сєдих та ін.).

Однак запропоновані дослідниками алгоритми й технології психологічної підтримки сім'ї й розвитку в ній особистості дитини не завжди комплексні, своєчасні й результативні. Тому зараз актуальними є програми, що сприяють особистісному розвитку дитини, дозволяють змінювати уявлення молоді про сім'ю та подружні стосунки, а також допомагають подружжю гармонізувати власні стосунки, вчать конструктивно спілкуватися та взаємодіяти з дітьми, застосовувати ефективні стилі сімейного спілкування й виховання. Окрім цього, постає необхідність узагальнення досліджень, у яких вивчалися особливості розвитку особистості дитини залежно від специфіки сім'ї, та аналіз впливу стосунків між батьками на цей процес, що не було предметом спеціального вивчення.

Сьогодні доступну психологічну підтримку батькам пропонують переважно психологи різних освітніх установ. Також подібні послуги надаються Центрами

соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які функціонують у всіх містах України. Проте фахівці таких центрів працюють переважно з сім'ями, що вже опинилися в складних життєвих обставинах, які можна було б попередити. Наявні в цих закладах та установах алгоритми й технології психологічної підтримки батьків і дітей наразі потребують більш ґрунтовного дослідження. Необхідно впроваджувати комплексні програми, які б дозволили змінювати уявлення молоді про сім'ю, готувати її до подружніх стосунків, апробувати ефективні стилі сімейного спілкування й виховання, допомагати гармонізувати власні стосунки батькам, навчати їх конструктивно спілкуватися і взаємодіяти з дітьми. Запровадження таких програм матиме позитивний і комплексний вплив та сприятиме розвитку особистості дитини. Отже, потреба заповнити дану прогалину в науковому знанні і зумовила вибір теми нашого дослідження: «Гармонійні стосунки батьків як чинник особистісного розвитку дитини».

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України в руслі науково-дослідної теми лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці: «Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі» (державний реєстраційний номер: 0109U000558). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України (протокол № 5 від 25 квітня 2013 року) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 5 від 25 квітня 2015 року).

Об'єкт дослідження: психологічні чинники особистісного розвитку дитини.

Предмет дослідження: гармонійні стосунки батьків як чинник особистісного розвитку дитини.

Мета дослідження: виявити особливості розвитку дитини в залежності від характеру стосунків батьків та визначити спосіб їх гармонізації.

Гіпотеза дослідження: характер стосунків між батьками виступає чинником особистісного розвитку дитини через формування в неї базових особистісних утворень, що найбільш виразно постають у підлітковому віці і є основними критеріями особистісного розвитку дітей цього періоду: Я-концепції, ціннісних орієнтацій, актуалізації сфери професійного самовизначення.

Завдання дослідження:

1. Визначити чинники та критерії особистісного розвитку дитини, зокрема встановити вплив характеру стосунків між батьками на розвиток особистості дитини.

2. Розкрити зміст гармонійних стосунків між батьками та довести їх вплив на розвиток особистості дитини.

3. Розробити структурно-динамічну модель особистісного розвитку дитини підліткового віку залежно від стосунків батьків, відобразити зв'язок між гармонійними або дисгармонійними стосунками батьків та їх відповідним впливом: сприянням або гальмуванням розвитку особистості дитини.

4. Емпірично дослідити характер стосунків батьків у сім'ях підлітків.

5. Довести вплив характеру стосунків між батьками на особистісний розвиток дитини підліткового віку.

6. Розробити комплекс інформаційно-просвітницьких та психокорекційних засобів для батьків з метою гармонізації їх стосунків і сприяння розвитку особистості дитини.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: положення філософії про соціально-психологічну обумовленість розвитку особистості (В.М. Банщиков, М. Вебер, Е. Дюркгейм, І. Кант, Б.Ф. Ломов, Ф. Ніцше, Т. Парсонс, А.В.Толстоухов, Е. Фромм, М. Шелер); фундаментальні психологічні положення про розвиток та формування особистості (І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Л.В. Виготський, Т.В. Говорун, О.В. Киричук, Н.Л. Коломінський, І.С. Кон, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, А.В. Толстоухов); теоретичні концепції сім'ї та батьківства (Р.В. Овчарова, О.А. Карабанова та ін.), концептуальні положення про структуру і процес міжособистісної взаємодії (О.О. Бодальов, Я.Л. Коломінський, Б.Ф. Ломов, М.М. Обозов та ін.).

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення наукової літератури та емпіричних матеріалів, які стосуються об'єкта дослідження, *емпіричні:* опитування, спостереження, бесіда, тестування та анкетування, *математично-статистичні методи:* кількісна та якісна обробка емпіричних даних з використанням методів математичної статистики (коефіцієнта Пірсона, дисперсійного аналізу, методу ANOVA, множинного рангового критерію Дункана, S-критерію тенденцій Джонкіра та ін.).

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідження виконано на базах: комунального позашкільного навчального закладу «Шосткинська міська мала академія наук учнівської молоді Шосткинської міської ради Сумської області», служби у справах дітей Шосткинської міської ради Сумської області, Шосткинського інституту Сумського державного університету, Шосткинського міськрайонного відділу кримінально-виконавчої інспекції управління державної пенітенціарної служби України в Сумській області, комунального лікувально-профілактичного закладу «Клініка, дружня до молоді» та Шосткинського міського центру для сім'ї, дітей та молоді Шосткинської міської ради Сумської області. Загальна кількість респондентів: 115 подружніх пар віком від 35 до 52 років, які на час проведення дослідження перебували в зареєстрованому шлюбі та проживали разом, а також їх 115 дітей підліткового віку (від 14 до 16 років).

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в наступному:

- *з'ясовано зв'язок* між гармонійністю стосунків батьків та розвитком різних сфер особистості дитини, базових особистісних утворень підлітка, зокрема Я-концепції, ціннісних орієнтацій, особистісного та професійного самовизначення;
- *поглиблено теоретичне уявлення* про сутність гармонійних та дисгармонійних стосунків між батьками, що зумовлюють відповідно сприянням або гальмуванням особистісного розвитку дитини;
- *встановлено зміст* критеріїв гармонійності/дисгармонійності стосунків між батьками: балансу між особистісною автономністю та залежністю подружжя,

гнучкості сімейних ролей, ціннісно-орієнтаційної єдності, емпатійної наповненості стосунків подружжя, узгодженість виховних підходів;

- *розроблено* структурно-динамічну модель особистісного розвитку дитини підліткового віку в сім'ї з гармонійними та дисгармонійними стосунками батьків;

- *теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано* комплексну інформаційно-просвітницьку та психокорекційну програму вебінарів, спрямовану на гармонізацію стосунків між батьками й забезпечення позитивного впливу на розвиток особистості дитини.

Практичне значення одержаних результатів роботи: систематизовано методи дослідження впливу характеру стосунків між батьками на особистісний розвиток дитини; визначено можливість використання отриманих результатів дослідження в психологічній роботі з дітьми та батьками з метою забезпечення сприяння розвитку особистості дитини в сім'ї та гармонізації батьківських стосунків; сформульовано висновки емпіричного дослідження, які дають змогу викладачам та широкому колу спеціалістів удосконалювати навчально-виховні програми, зокрема при розробці таких курсів та спецкурсів, як: «Сімейна психологія», «Психологія сімейного консультування», «Психологія подружніх взаємин», «Розвиток особистості дитини в сім'ї» тощо; розроблено й апробовано комплексну інформаційно-просвітницьку та психокорекційну програму онлайн-вебінарів «В моїй сім'ї - гармонія». Програма може бути використана в роботі з батьками психологами навчальних закладів, державними службами, які проводять профілактичну та психологічну роботу з сім'ями (центри соціальних служб, служби у справах дітей, служба пробачій тощо). Запропоновано здійснення позитивного інформаційно-просвітницького впливу на широке коло глядачів через використання в засобах масової інформації (переважно в мережі Інтернет) відео-версії розроблених вебінарів «В моїй сім'ї – гармонія».

Надійність і вірогідність отриманих результатів та підтвердження висновків забезпечувалися всебічним теоретичним аналізом проблеми, відповідністю методів дослідження загальній меті та завданням, схемі побудови емпіричного дослідження, теоретичним позиціям, обсягом вибірки, достатнім для отримання значущих результатів дослідження та поєднанням якісного й кількісного їх аналізу, математико-статистичною обробкою експериментальних даних.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в практичну діяльність психологічного консультування батьків, які зверталися за консультацією до: 1) Служби у справах дітей Шосткинської ради Сумської обл. (довідка про впровадження № 115/1 від 12.06.2015 р.); 2) Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Шосткинської міської ради Сумської обл. (довідка про впровадження № 118 від 17.03.2016 р.); 3) Комунального позашкільного закладу Шосткинської міської ради «Шосткинський молодіжний центр соціального партнерства і творчості» (довідка про впровадження № 12 від 21.03.2016 р.), 4) Шосткинського медико-соціального центру «Клініка, дружба до молоді» (довідка про впровадження № 199 від 23.03.2016 р.) та 5) Шосткинської кримінально-виконавчої інспекції (довідка про впровадження № 29 від 29.03.2016 р.). Окрім цього, матеріали дослідження знайшли відображення в змісті лекційних та практичних занять з психології, які проводяться в Шосткинському інституті

Сумського державного університету (акт про впровадження від 03.03.2016 р.).

Апробація результатів дисертації здійснювалася на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання незайнятого населення в умовах фінансово-економічної кризи» (Київ, 2009); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія праці та управління» (Київ, 2009); V-й Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення» (Київ, 2011); VIII науково-практичній конференції «Психологія праці та управління» (Київ, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології» (Київ, 2012); II Всеукраїнському форумі сім'ї (Київ, 2013); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2014); III Всеукраїнському психологічному конгресі з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі» (Київ, 2014); «Круглому столі «Наукова спадщина І.О. Синиці в контексті сучасної педагогічної психології» (Київ, 2014); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Київ, 2015); I науково-методичній конференції «Освіта, наука та виробництво: розвиток і перспективи» (Шостка, 2015); I та II науково-практичних конференціях «Проблеми розвитку ІТ-технологій та кластерних ініціатив» (Шостка, 2015); I Міжнародному науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Київ – Кам'янець-Подільський – Жешув – Брест, 2016), «Круглому столі» «Сила інтелекту», «Жінка. Сім'я. Здоров'я» (Шостка, 2016). Основні положення дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка та кафедри фундаментальних і загальнонаукових дисциплін Шосткинського інституту Сумського державного університету.

Публікації. Зміст і результати дисертаційного дослідження відображені в 17 наукових публікаціях автора, з яких 5 – у виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, як фахові з психології; 1 стаття – у міжнародному науковому періодичному виданні.

Структура та обсяг роботи: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел (395 найменувань, з яких 27 англійською мовою), 4 додатків на 45 сторінках. Основний обсяг дисертації складає 190 сторінок комп'ютерного набору. Загальний обсяг дисертації: 273 сторінки. Робота ілюстрована 22 рисунками, 29 діаграмами та 48 таблицями на 87 сторінках. Повний обсяг дисертації 273 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт і предмет, мету, гіпотезу й завдання роботи, сформульовано припущення, розкрито теоретико-методологічні основи й методи дослідження, наукову новизну,

теоретичне й практичне значення дисертації, описано основні етапи дослідження, наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження гармонійних стосунків батьків як чинника особистісного розвитку дитини» – охарактеризовано теоретичні основи та методологічні підходи дослідження особистісного розвитку дитини в сім'ї, розглянуто психологічні особливості й критерії розвитку особистості в підлітковому віці, визначено змістові та процесуальні характеристики міжособистісних стосунків у сімейній системі, розкрито зміст, функції та структуру гармонійних стосунків батьків як основи для сприяння розвитку особистості дитини; опрацьовано психологічні чинники й критерії гармонійних стосунків батьків, вивчено вплив батьківських стосунків на особистісний розвиток підлітка.

Феномен особистості різнобічно досліджувався в працях видатних філософів минулого й сучасності (Б.Г. Ананьєв, М.О. Бердяєв, Г.С. Костюк, В.В. Давидов, С. Еспіноза, І. Кант, Л.Г. Ковальов, О.М. Леонтьєв, Ф. Лерш, В.М. М'ясишев, А.В. Петровський, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, В. М. Русалов, Ж.–П. Сартр, Г. Сковорода та ін.). Дослідженні також базувалося на положеннях системного підходу до розуміння особистості як однієї з підсистем суспільства і водночас складної, цілісної системи, внутрішньо пов'язаних між собою та ієрархізованих систем (С.Д.Максименко, В.В. Клименко, Г.С. Костюк, А.В. Толстоухов). *Розвиток особистості* розглядається як історія становлення особистості – суб'єкта міжособистісних стосунків, пізнання й праці, носія суспільних відносин, розвиток функціональних можливостей її нервової системи, психічних процесів і властивостей, фізичних, розумових, моральних та інших якостей, її знань і почуттів, потреб та інтересів, ідеалів та смаків, світобачення й переконань, трудових умінь і навичок, здібностей до навчання, до засвоєння створеного людством і до творення матеріальних і духовних цінностей (Г.С. Костюк). Розвиток особистості, за С.Д. Максименком, характеризується постійними рівневими змінами й обумовлює складну міжетапну взаємодію розвитку пізнавальних психічних процесів, емоцій, почуттів, волі, потреб, інтересів, ідеалів та переконань, свідомості та самосвідомості, здібностей, темпераменту та характеру, умінь, навичок. С.Д. Максименко та В.О. Соловієнко наголошують на фундаментальному зв'язку суспільних умов життя та виховання дитини з характерними для певного віку особливостями розвитку.

У роботі розглянуто критерії розвитку особистості у підлітковому віці, вивчено вплив батьківських стосунків на особистісний розвиток підлітків, охарактеризовано теоретичні основи та методологічні підходи дослідження міжособистісних стосунків у сім'ї, розглянуто змістові та процесуальні особливості батьківських взаємин, розкрито зміст і функції гармонійних стосунків батьків як основи для сприяння особистісному розвитку дитини, визначено психологічні чинники і критерії гармонійності/дисгармонійності стосунків батьків. Визначено, що системні характеристики сім'ї підлітка відіграють провідну роль у формуванні його кореневих особистісних утворень. Зокрема, гармонійні або дисгармонійні стосунки батьків відповідно сприяють розвитку особистості дитини або гальмують його. Отже, характер стосунків між батьками виступає важливим чинником розвитку

особистості дитини, що виразно проявляється в підлітковому віці, для якого характерними є наступні психологічні новоутворення: формування моральних переконань та власної системи моральних цінностей, становлення і розвиток Я-концепції особистості, що безпосередньо пов'язано з розвитком самосвідомості та ідентичності, процесом самовизначення особистості дитини. Останнє проявляється у формах соціального, рольового, сімейно-побутового самовизначення, особливо стосовно актуалізації в підлітка професійного самовизначення.

Гармонійні стосунки батьків визначено як вид рівноправних емпатійно-наповнених сімейних взаємин, які ґрунтуються на автономності, гнучкості сімейних ролей, єдності ціннісних орієнтацій, узгодженості виховних підходів батьків та мають на меті персональний розвиток кожного члена подружжя як особистості й постійно вдосконалюються шляхом взаємопізнання. Формування гармонійних стосунків батьків зумовлено сукупністю зовнішніх і внутрішніх передумов і чинників, які визначають психологічні особливості їх становлення та прояву. Головними критеріями гармонійності/дисгармонійності стосунків батьків є: баланс між особистісною автономністю та залежністю, гнучкість сімейних ролей, ціннісно-орієнтаційна єдність, емпатійна наповненість стосунків подружжя, узгодженість виховних підходів. При цьому ступінь задоволеності батьків своїми стосунками є суб'єктивним інтегральним показником їх гармонійності.

Отже, гармонійні стосунки батьків визначаються: оптимальним балансом між особистісною автономністю та залежністю подружжя, гнучкістю сімейних ролей, достатньою мірою емпатійної наповненості стосунків подружжя, ціннісно-орієнтаційною єдністю та узгодженістю підходів до виховання дитини. Це визначає суб'єктивний підсумок гармонійних стосунків – високий ступінь задоволеності ними в подружжя. Так само, для дисгармонійних стосунків батьків притаманні: незбалансованість особистісної автономності та залежності подружжя, ригідність сімейних ролей, недостатній або надмірний рівень емпатійної наповненості стосунків подружжя, ціннісно-орієнтаційна роз'єднаність, неузгодженість виховних підходів батьків. Суб'єктивним підсумком таких стосунків є низький ступінь задоволеності ними.

Таким чином, гармонійні стосунки батьків сприяють формуванню зрілих та узгоджених ціннісних орієнтацій, послідовної Я-концепції, достатнього рівня актуалізації професійного самовизначення дитини. Дисгармонійні взаємини батьків, навпаки, зумовлюють формування відносно низьких показників особистісного розвитку дитини, у цілому гальмуючи цей процес. Результатом такого впливу є наявність у підлітка незрілих та неузгоджених між собою ціннісних орієнтацій, непослідовної або суперечливої Я-концепції, неактуалізованості професійного самовизначення та неготовності до здійснення професійного вибору. Цей зв'язок між гармонійними або дисгармонійними стосунками батьків та сприянням або гальмуванням розвитку особистості дитини представлено на розробленій структурно-динамічній моделі особистісного розвитку дитини підліткового віку під впливом стосунків батьків (рис. 1).

У другому розділі – *«Емпіричне дослідження впливу стосунків батьків на особистісний розвиток дитини»* – обґрунтовано принципи організації, теоретико-методологічне підґрунтя та методи емпіричного дослідження впливу стосунків

батьків на особистісний розвиток дитини; подано результати та здійснено аналіз

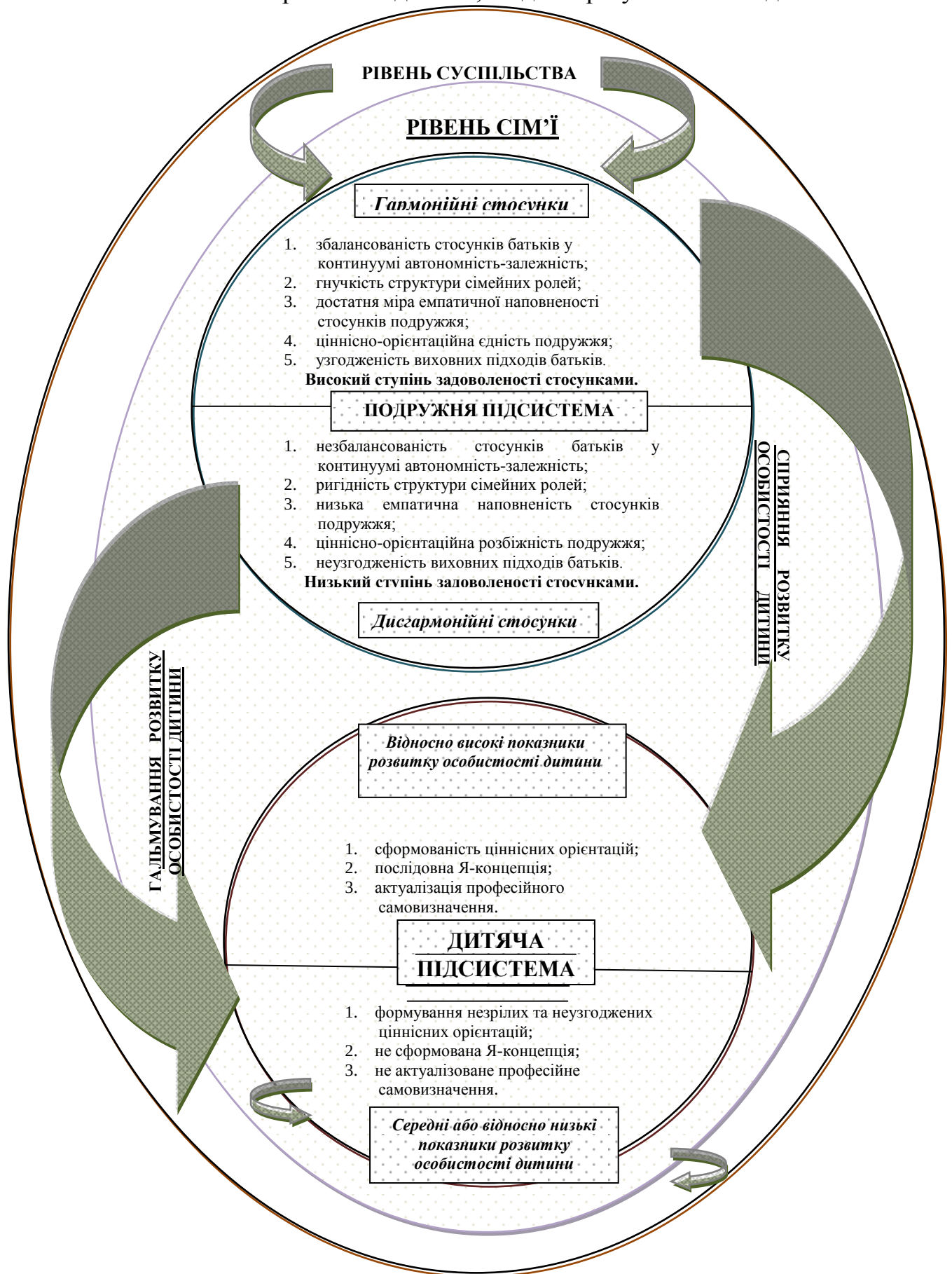

Рис. 1. Структурно-динамічна модель особистісного розвитку дитини підліткового

віку залежно від характеру стосунків батьків (їх гармонійності/дисгармонійності)

отриманих даних емпіричного дослідження, охарактеризовано особливості розвитку особистості підлітків у сім'ях з гармонійними та дисгармонійними стосунками батьків. Емпіричне дослідження базувалося на положенні про особистість та психологічні умови її розвитку, принципи об'єктивності та системності, генетичному принципі (Б.Г. Ананьєв, М.Й. Боришевський, М. Боуен, Л.З. Сердюк, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, А.В. Толстоухов, В. Юстицькіс та ін.). Констатувальне емпіричне дослідження здійснювалось у три етапи.

На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз проблем особистісного розвитку дитини та батьківських стосунків у сім'ї, досліджено шляхи гармонізації стосунків батьків, розроблено теоретичну структурно-динамічну модель особистісного розвитку дитини підліткового віку в сім'ях з гармонійними та дисгармонійними стосунками батьків, здійснено добір та модифікацію методик психологічного дослідження. *На другому етапі* дослідження було залучено вибірку подружніх пар, батьків з дітьми підліткового віку, апробовано комплекс психологічних методик з метою вивчення особливостей стосунків батьків відповідно до виокремлених критеріїв їх гармонійності. Після цього вибірку батьків було розподілено на 3 підгрупи в залежності від їхніх стосунків: з гармонійними, дисгармонійними й «перехідними» стосунками. Останні виявилися притаманними для батьків, які за багатьма емпіричними індикаторами продемонстрували середні та розрізнені рівні прояву виокремлених емпіричних показників.

Третій етап констатувального дослідження полягав у вивченні особливостей особистісного розвитку дітей залежно від характеру стосунків батьків за допомогою використання комплексу психологічних методик і вимірювання основних сфер розвитку особистості дітей підліткового віку за такими критеріями: розвиток ціннісних орієнтацій, сформованість Я-концепції та рівень актуалізації професійного самовизначення особистості. На основі співвідношення виокремлених показників особистісного розвитку підлітків визначався загальний показник особистісного розвитку дитини. Його значення відповідало високому (усі або більшість показників особистісного розвитку дитини були на високому рівні), середньому (більшість показників особистісного розвитку мали середні значення) або низькому (більшість емпіричних показників особистісного розвитку мали низькі значення) рівням. Отримані за допомогою комплексу психологічних методик показники особистісного розвитку дітей підліткового віку дозволили розподілити дитячу вибірку на 3 групи: з низьким, середнім та високим рівнем загального показника особистісного розвитку дитини. Так, у результаті організованого дослідження особливостей стосунків батьків як чинника особистісного розвитку дитини виявлено значущі розбіжності між виділеними групами батьків (з гармонійними, «перехідними» та дисгармонійними стосунками) за багатьма емпіричними показниками: 1) за середнім рівнем сформованості ступеня автономності в подружніх парах ($p < 0,001$); 2) за рівнем сформованості рольової адекватності батьків ($p < 0,001$); 3) за ступенем узгодженості сімейних цінностей ($p < 0,001$); 4) за ступенем підтримки партнера в батьківських парах ($p < 0,001$); 5) за рівнем узгодженості виховних підходів пар батьків підлітків ($p < 0,001$);

б) за рівнями задоволеності шлюбом ($p < 0,001$).

Середні та низькі рівні прояву виокремлених емпіричних показників характеризують відповідно «перехідні» та дисгармонійні стосунки батьків (окрім показника автономності, середній рівень якого більшою мірою характеризує гармонійні стосунки). Високі рівні вищезазначених характеризують більшою мірою батьків з гармонійними стосунками.

У результаті аналізу співвідношення ступеня задоволеності батьків стосунками (шлюбом) і показників гармонійності цих стосунків виявилось, що найсильніше корелюють із задоволеністю шлюбом узгодженість виховних підходів та емпатійна наповненість стосунків. Виявлено сильний зв'язок міри задоволеності батьків стосунками з такими параметрами гармонійності стосунків батьків, як ціннісно-орієнтаційна єдність, гнучкість сімейних ролей, середній ступінь автономності.

Вивчено показники особистісного розвитку дітей підліткового віку залежно від характеру стосунків батьків. З'ясовано, що показники особистісного розвитку дитини значно залежать від характеру стосунків батьків, зокрема: 1) *рівень сформованості ціннісних орієнтацій* ($p < 0,001$); 2) *рівень сформованості Я-концепції* ($p < 0,001$), 3) *рівень сформованості актуалізованості професійного самовизначення* ($p < 0,001$). Загальний показник особистісного розвитку дітей високого рівня більш притаманний дітям батьків, що мають гармонійні стосунки, усереднений – у групах батьків з «перехідними» стосунками та значно нижчий – у групах батьків з дисгармонійними стосунками.

Окрім цього, виявлено зв'язок показників особистісного розвитку дитини з гармонійністю стосунків батьків методом дисперсійного аналізу (ANOVA), який дав максимально значущий результат ($p < 0,0001$) за всіма ознаками особистісного розвитку дітей. У рамках дисперсійного аналізу застосовано тест Дункана, який дозволив виявити групи сімей, гомогенні за окремими ознаками. Такими виявилися сім'ї з негармонійними та «перехідними» стосунками (зі стандартним значенням $p < 0,05$), які утворюють одну групу, на відміну від сімей з гармонійними стосунками, у яких діти значно вирізняються з-поміж інших за рівнем сформованості їх ціннісних орієнтацій, Я-концепції й актуалізації професійного самовизначення.

Отже, дисперсійний аналіз показав, що в сім'ях із гармонійними стосунками батьків показники особистісного розвитку дітей значно відрізняються від відповідних показників дітей, що виховуються в сім'ях, де стосунки батьків можна охарактеризувати як дисгармонійні або «перехідні». Це означає, що взаємини, побудовані на узгодженості цінностей і виховних підходів батьків, рольовій узгодженості й гнучкості, високій емоційній підтримці та врахуванні індивідуальних потреб розвитку особистості, створюють сприятливі умови для особистісного розвитку дітей. Зокрема розподіл рівнів загального показника особистісного розвитку підлітків, батьки яких мають гармонійні, «перехідні» або дисгармонійні стосунки, зображено на рис. 2. Таким чином, головна гіпотеза дослідження щодо залежності особистісного розвитку дитини від гармонійності стосунків його батьків підтверджується.

Дослідження також дозволило констатувати, що в групі дітей батьків з гармонійними стосунками переважають високий (63 %) та середній (23 %) рівні

загального показника особистісного розвитку дитини. Низький рівень представлено лише в 14 % дітей з цієї групи. Діти батьків, які мають «перехідні» стосунки, продемонстрували переважно середній рівень загального показника особистісного розвитку (44 %), високий рівень виявився характерним для 35 %, а низький – для 21 % дітей. Діти батьків, що мають дисгармонійні стосунки, відрізняються від своїх ровесників з двох попередніх груп домінуванням низького рівня загального показника особистісного розвитку (65 %), при цьому середній рівень притаманний лише 26 %, тільки 12 % дітей виявили високий рівень.

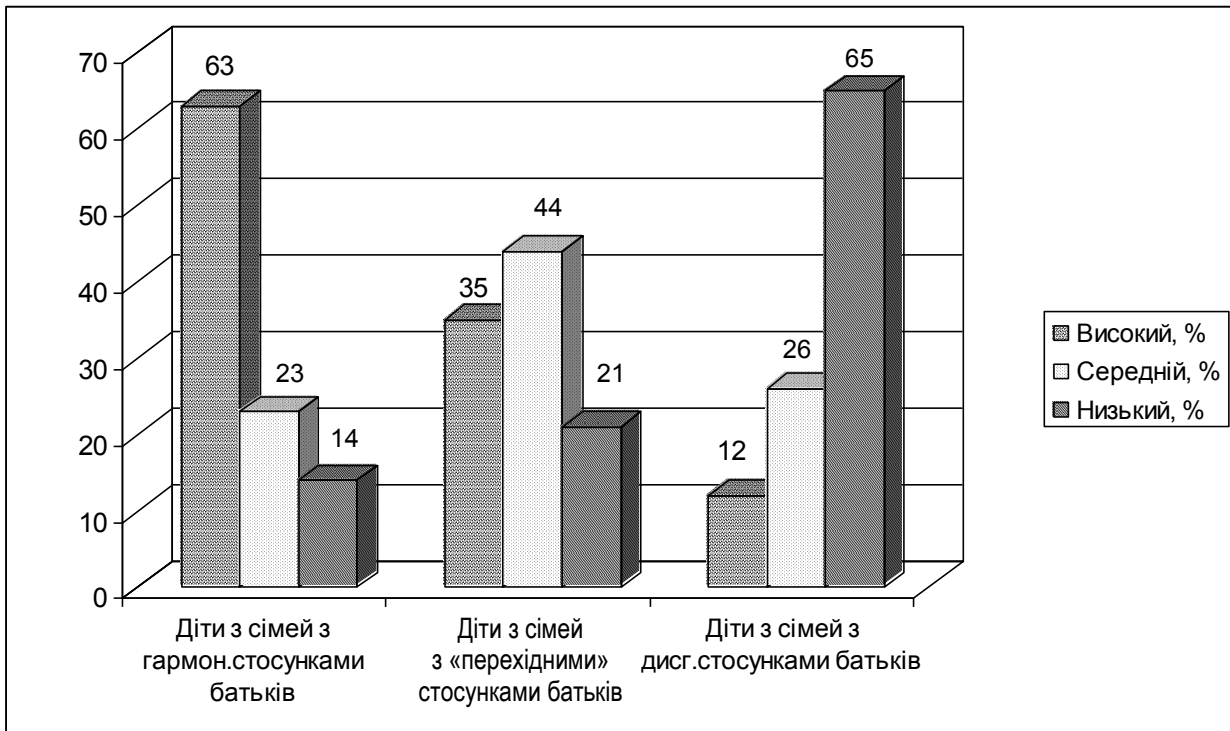

Рис. 2. Рівні особистісного розвитку дітей підліткового віку залежно від типу стосунків їх батьків (n=115, %)

Отже, за результатами дослідження сформованості показників особистісного розвитку дитини, відповідно до виокремлених критеріїв, простежується певна тенденція: рівень загального показника особистісного розвитку дитини вищий у тій групі, де батьки мають гармонійні стосунки, більш усереднений – у групі дітей, батьки яких мають «перехідні» стосунки, та значно нижчий – у групі дітей, у сім'ях яких наявні дисгармонійні стосунки між батьками. Це переконливо засвідчило те, що гармонійні стосунки батьків є вагомим чинником особистісного розвитку дитини. Водночас постає питання пошуку ефективних корекційно-розвиваючих засобів, які дозволили б гармонізувати стосунки батьків, а відтак і позитивно вплинути на особистісний розвиток дитини.

У третьому розділі – *«Психологічна допомога батькам у гармонізації їх стосунків як підґрунтя для особистісного розвитку дитини»* методично обґрунтовано курс інформаційно-просвітницьких та психокорекційних вебінарів «В моїй сім'ї – гармонія» як форми гармонізації стосунків батьків. Узагальнено дані теоретико-емпіричного дослідження та підтверджено висунуту нами гіпотезу про те,

що характер стосунків між батьками виступає чинником особистісного розвитку дитини через формування в неї базових особистісних утворень.

Окрім цього, проаналізовано ефективність онлайн-курсу, який склав основу для психологічно-просвітницької роботи, спрямованої на сприяння розвитку особистості дітей шляхом гармонізації батьківських стосунків. Доведено переваги використання вебінарів як сучасної форми психологічної роботи з батьками. В основу онлайн-курсу «В моїй сім'ї – гармонія» було покладено принципи щирості та відкритості, інформованості та конфіденційності, балансу комфорту та дискомфорту, що дало змогу досягти активної участі батьків, можливості відкрито висловлювати власне ставлення до складних питань сімейної взаємодії й виховання дитини. Умови порівняної анонімності при спілкуванні через вебінар як форму інтерактивної взаємодії дозволили включити до змісту онлайн-курсу запитання та вправи, які розраховані на глибоке саморозкриття батьків, усвідомлення ними своїх особистісних якостей під час виявлення існуючих бар'єрів у різних сферах сімейних стосунків.

Результатом проведеного циклу вебінарів для батьків стали суттєві позитивні зрушення в суб'єктивній оцінці різних аспектів особистісного розвитку дітей та стосунків батьків. Встановлено позитивну динаміку щодо основних сфер розвитку особистості дітей підліткового віку: розвиток ціннісних орієнтацій, помітне розширення і якісне збагачення Я-концепції, зростання її узгодженості, стабілізацію самооцінки та актуалізацію професійного самовизначення особистості. Більш ґрунтовний аналіз динаміки загального показника особистісного розвитку дітей підліткового віку до та після участі їх батьків в онлайн-курсі вебінарів «В моїй сім'ї – гармонія» показано в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка загального показника особистісного розвитку дітей підліткового віку до та після участі в онлайн-курсі «В моїй сім'ї – гармонія»

Рівень загального показника особистісного розвитку дитини	1 група (сім'ї з дисгармонійними стосунками)				2 група (перехідні сім'ї)				3 група (сім'ї з гармонійними стосунками)			
	Усього досліджуваних дітей (N=115)		Показник у %		Усього досліджуваних пар (N=115)		Показник у %		Усього досліджуваних дітей (N=115)		Показник у %	
	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі
Низький	74	70	65	61	24	11	21	10	17	11	14	9
Середній	31	30	23	26	51	56	44	49	26	21	23	19
Високий	10	15	12	13	40	48	35	41	72	83	63	72

Отже, діти батьків першої групи (сім'ї з дисгармонійними стосунками) продемонстрували зменшення кількості результатів з низьким рівнем загального показника особистісного розвитку на 4 %, при цьому зросла чисельність дітей з середнім та високим рівнями цього показника, відповідно, на 3 % та 13 %. Щодо дітей з другої групи сімей («перехідні» сім'ї) прослідковується подібна тенденція: на 11 % зафіксовано зменшення кількості досліджуваних із низьким рівнем

загального показника особистісного розвитку, натомість на 5 % збільшилася кількість дітей із середнім рівнем та на 8 % – з високим рівнем загального показника розвитку особистості. Діти батьків із гармонійними стосунками (3 група) також продемонстрували зростання високого (на 4 %) та середнього (на 4 %) рівня загального показника особистісного розвитку, при цьому низький рівень знизився на 5 %.

Застосування онлайн-курсу для батьків «В моїй сім'ї – гармонія» призвело також до позитивних змін у способах взаємодії та стосунках батьків. Більшість учасників вебінарів відзначили покращення стосунків або зафіксовану тенденцію до їх гармонізації. Отже, можна констатувати, що застосування запропонованого онлайн-курсу вебінарів для батьків «В моїй сім'ї – гармонія» позитивно вплинуло на динаміку показників інтегрального критерію гармонійності/дисгармонійності стосунків батьків, що показано в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка інтегрального суб'єктивного показника гармонійності батьківських стосунків до та після участі в онлайн-курсі «В моїй сім'ї – гармонія»

Рівень задоволеності шлюбом	1 група (сім'ї з дисгармонійними стосунками)				2 група (перехідні сім'ї)				3 група (сім'ї з гармонійними стосунками)			
	Усього досліджуваних пар (N=22)		Показник у %		Усього досліджуваних пар (N=52)		Показник у %		Усього досліджуваних пар (N=41)		Показник у %	
Низький	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі	До участі у вебінарі	Після участі у вебінарі
	15	12	69	55	7	3	14	6	1	0	3	-
Середній	5	7	21	32	34	29	65	56	5	2	11	5
Високий	2	3	10	13	11	20	21	38	35	39	86	95

Таким чином, порівнюючи рівні задоволеності шлюбом у батьків до участі у вебінарах «В моїй сім'ї – гармонія» та після них, можна діагностувати суттєве зростання рівня задоволеності шлюбом у батьків 3-х груп сімей. Батьки з дисгармонійними стосунками продемонстрували збільшення високого рівня задоволеності шлюбом на 2 %, зростання середнього рівня – на 11 % та зменшення низького рівня задоволеності шлюбом – на 14 %. Подібна тенденція спостерігається і в результатах дослідження батьків з «перехідними» стосунками: на 17 % зріс високий рівень задоволеності шлюбом, на 9 % відбулося збільшення середнього рівня задоволеності і на 8 % зафіксовано зменшення низького рівня задоволеності шлюбом. Третя група батьків (сім'ї з гармонійними стосунками) продемонструвала зростання на 9 % високого рівня задоволеності шлюбом та на 6 % середнього рівня задоволеності, при цьому низький рівень задоволеності шлюбом після участі у вебінарі «В моїй сім'ї – гармонія» не продемонструвала жодна з батьківських пар. Таким чином, більшість батьків-учасників програми (63 %) відзначила наявність значних позитивних змін у подружніх стосунках, про деякі позитивні зміни повідомили 28 % батьків, не помітили змін у своїх подружніх стосунках 9 % батьків.

Отже, результатом проведення циклу інформаційно-просвітницьких та психокорекційних вебінарів для батьків «В моїй сім'ї – гармонія» стали позитивні зміни в способах взаємодії та стосунках батьків у напрямку їх гармонізації, яку відзначили 63 % учасників вебінарів та у сфері особистісного розвитку (відзначено щодо 44 % дітей).

Ми не вивчали ступеня стійкості даних позитивних ефектів, що виходило за межі завдань даного дослідження. Виходячи з цього, правомірно зробити висновок, що розроблена нами на основі проведеного дослідження комплексна інформаційно-просвітницька та психокорекційна авторська онлайн-програма сприяє особистісному розвитку дитини через гармонізацію стосунків між її батьками.

ВИСНОВКИ

У дисертації виявлено особливості розвитку дитини в залежності від характеру стосунків батьків та визначено спосіб їх гармонізації. Отримані теоретичні та емпіричні дані про доцільність дослідження, що дає змогу сформулювати такі висновки:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу визначено чинники особистісного розвитку дитини, що виразно проявляється в підлітковому віці дитини як ключовому для становлення особистості періоді, серед яких чільне місце посідає характер стосунків між батьками. Психологічними новоутвореннями й особливостями підліткового віку є формування ціннісних орієнтацій; становлення й розвиток Я-концепції особистості, актуалізація професійного самовизначення, що розглядаються як критерії розвитку особистості підлітка.

2. Розкрито зміст гармонійних стосунків між батьками та з'ясовано їх вплив на особистісний розвиток дитини. Таким чином, гармонійні стосунки батьків розглядаються як вид рівноправних емпатійно-наповнених сімейних взаємин, які мають на меті персональний розвиток кожного члена подружжя як особистості й сім'ї як цілісної системи, постійно вдосконалюються шляхом взаємопізнання. Основними критеріями гармонійності/дисгармонійності стосунків є: баланс між особистісною автономністю та залежністю подружжя, гнучкість сімейних ролей, ціннісно-орієнтаційна єдність, емпатична наповненість стосунків подружжя, узгодженість виховних підходів. Таким чином, задоволеність стосунками (шлюбом) має суттєві зв'язки з показниками, які характеризують гармонійні стосунки, а отже, може розглядатися як інтегральний суб'єктивний показник їх гармонійності.

3. Розроблено структурно-динамічну модель особистісного розвитку дитини підліткового віку залежно від характеру стосунків батьків, яка відображає зв'язок між гармонійними або дисгармонійними стосунками батьків та їх відповідний вплив – сприяння або гальмування розвитку особистості підлітка. В основу моделі покладено системний підхід, згідно з яким розвиток дитини значно залежить від системних характеристик сім'ї, у якій вона зростає, оскільки сім'я виступає найбільш значущим чинником розвитку дитини. Гармонійні стосунки батьків створюють значно більші можливості для формування зрілих та узгоджених ціннісних орієнтирів, послідовної Я-концепції, актуалізації професійного самовизначення. Дисгармонійні взаємини батьків, навпаки, зумовлюють

формування відносно низьких показників особистісного розвитку дитини, у цілому гальмуючи цей процес.

4. Емпірично досліджено особливості стосунків батьків у сім'ях підлітків. Виявлено, що вищі значення показників (рівень автономності в подружніх парах, рольової адекватності батьків, ступінь узгодженості сімейних цінностей, підтримки партнера в батьківських парах, рівень узгодженості батьківських виховних підходів та їх задоволеності шлюбом) більшою мірою характеризують батьків з гармонійними стосунками ($p=0,001$). Середні та низькі рівні прояву виявилися притаманними для батьків з «перехідними» та дисгармонійними стосунками.

5. Доведено вплив характеру стосунків між батьками на особистісний розвиток дитини. Зокрема, виявлено існування стійкого зв'язку характеру стосунків батьків із сформованістю ціннісних орієнтацій і Я-концепції дітей, мірою актуалізованості в останніх професійного самовизначення ($p=0,001$). У сукупності показників простежується тенденція вищого рівня особистісного розвитку підлітків у групах батьків, що мають гармонійні стосунки, більш усередненого – у групах батьків з «перехідними» стосунками та значно нижчого – у групах батьків з дисгармонійними стосунками.

6. Розроблено комплекс інформаційно-просвітницьких та психокорекційних заходів для батьків з метою гармонізації їх стосунків і забезпечення позитивного впливу на розвиток особистості дитини – курс онлайн-вебінарів «В моїй сім'ї – гармонія» сприяв покращенню батьківських стосунків та їх позитивному впливу на розвиток особистості дитини. Виявлено позитивну динаміку багатьох показників їхніх стосунків: набуття батьками знань у галузі психології сімейного спілкування та взаємодії, гармонійних стосунків як основи для створення сприятливих умов розвитку особистості дитини, збалансованості стосунків батьків у континуумі «автономність-залежність», досягнення гнучкості сімейних ролей, зростання емпатійної наповненості стосунків та ціннісно-орієнтаційної єдності батьківської пари, узгодженості у виховних підходах. Зафіксовано також позитивний вплив гармонізації стосунків батьків, які взяли участь у програмі, на особистісний розвиток дітей, зокрема на розвиток ціннісних орієнтацій, Я-концепції особистості, актуалізацію професійного самовизначення особистості.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження не дає вичерпної відповіді на всі питання складної природи впливу характеру стосунків батьків на особистісний розвиток дитини. Подальші напрямки науково-дослідної роботи вбачаються у вивченні взаємозв'язку й механізмів взаємовпливу гармонійних стосунків батьків та інших чинників розвитку дитячої особистості, удосконалення технології курсу онлайн-вебінарів для батьків «В моїй сім'ї – гармонія» через залучення для його проведення різностатевої пари психологів замість одного фахівця. Необхідною є також подальша розробка та впровадження філософських, просвітницьких та психологічних технологій розвитку гармонійних сімейних стосунків та сприяння особистісному розвитку дитини в діяльності дошкільних, позашкільних, навчальних закладів системи освіти та інших установ і організацій, у тому числі й державних, мета яких – збереження й зміцнення інституту сім'ї в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку,
затвердженого МОН України*

1. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні особливості конфліктів у системі родинних відносин «батьки-діти» / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – Т. X, вип. 25. – С. 540–548.

2. Чанцева-Коваленко О. М. Корекційна програма для покращення показників батьківського ставлення до дитини / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. – К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – Т. X, вип. 26. – С. 816–829.

3. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні механізми соціалізації дитини під впливом батьків / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. – К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – Т. XI, вип. 10. – С. 433–446.

4. Чанцева-Коваленко О. М. Специфіка роботи практичного психолога під час сімейного консультування / О. М. Чанцева-Коваленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. № 12: Психологічні науки : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – № 45 (69). – С. 126–133.

5. Чанцева-Коваленко О. М. Технологія соціальної терапії у профілактиці девіантного батьківства / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка. – К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. – Т. X, вип. 27. – С. 616–626.

Стаття в міжнародних наукових періодичних виданнях

6. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні чинники формування гармонійних стосунків подружжя / О. М. Чанцева-Коваленко // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – 2016. – Т. 1 (13). – С. 215–228.

Стаття у виданнях, включених до науково-метричних баз

7. Чанцева-Коваленко О. М. Особливості теоретико-методологічного інструментарію дослідження особистісного розвитку дитини під впливом стосунків батьків / О. М. Чанцева-Коваленко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України / за наук. ред.: С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 31.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Чанцева-Коваленко О. М. Особливості професійної переорієнтації молоді в умовах безробіття / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання незайнятого населення в умовах фінансово-економічної кризи : зб. наук. пр. за матеріалами IV Всеукр. наук.-практ. конф., 30 жовт. 2009 р. / уклад.: Л. М. Капченко, С. О. Тарасюк, А. В. Алексєєва, М. І. Десненко, Н. В. Коляденко, В. П. Логвиненко, Н. В. Ортікова, Н. В. Савченко. – К. : ІПК ДСЗУ, 2009. – С. 304–312.

9. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічний аспект профорієнтаційної роботи з дітьми / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 24 листоп. 2011 р.) : у 2-х ч. / уклад.: Л. М. Капченко, С. О. Тарасюк, Л. Г. Авдєєв [та ін.]. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – Ч. 1. – С. 299–309.

10. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні особливості життєвого і професійного самовизначення сучасної молоді / О. М. Чанцева-Коваленко // Психологія праці та управління : зб. наук. пр. VIII наук.-практ. конф., (Київ, 14 груд. 2011 р.) / відп. ред. О. В. Киричук ; упоряд.: І. І. Шелест, О. П. Смирнова, В. Ф. Колесникова, Л. І. Матвієнко, Я. Ц. Зелінська. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – С. 133–144.

11. Чанцева-Коваленко О. М. Батьківське ставлення та його вплив на формування дитячої особистості / О. М. Чанцева-Коваленко // III Всеукр. психологічний конгр. з міжнар. участю «Особистість у сучасному світі». – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – С. 620–624.

12. Чанцева-Коваленко О. М. Батьківська любов та її роль у формуванні особистості дитини / О. М. Чанцева-Коваленко // III Всеукр. психологічний конгр. з міжнар. участю «Особистість у сучасному світі». – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. – Ч 2. – С. 141–144.

13. Чанцева-Коваленко О. М. Структурно-динамічна модель особистісного розвитку дитини у сім'ї з гармонійними та дисгармонійними стосунками батьків / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі : матеріали I Міжнар. наук.-практ. семінару, (Кам'янець-Подільський, 10 лют. 2016 р.) / за ред. Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. – С. 112–115.

14. Чанцева-Коваленко О. М. Дослідження образу сім'ї у дітей молодшого шкільного віку через методику «Малюнок сім'ї» / О. М. Чанцева-Коваленко // Вчителю про молодшого школяра: психодіагностичний аспект : зб. статей / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2015. – Вип. 3. – С. 78–87.

15. Чанцева-Коваленко О. М. Дослідження впливу складу родини на особистість дитини / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф., (Кам'янець-Подільський, 23 квіт. 2015 р.) / за ред.: С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 134–137.

16. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні особливості формування позитивної

моделі сімейного життя у студентів вищих навчальних закладів / О. М. Чанцева-Коваленко // Освіта, наука та виробництво: матеріали І наук.-метод. конференція, (Шостка, 28 квіт. 2015 р.) – Суми : Сумський державний університет, 2015. – С. 194–196.

17. Чанцева-Коваленко О. М. Проблема формування готовності до сімейного життя та відповідального батьківства у молоді / О. М. Чанцева-Коваленко // Психологічний часопис : зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Ін-т психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2015. – № 1, вип. 1. – С. 98–102.

АНОТАЦІЇ

Чанцева-Коваленко О. М. Гармонійні стосунки батьків як чинник особистісного розвитку дитини. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. – Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню особистісного розвитку дитини під впливом стосунків батьків. У роботі охарактеризовано гармонійні та дисгармонійні стосунки батьків, досліджено їх основні критерії та чинники. Розроблено структурно-динамічну модель особистісного розвитку дитини підліткового віку, що відображає вплив батьківських стосунків в залежності від їх характеру на розвиток дитячої особистості. Обґрунтовано, що стосунки батьків виступають одним з важливих факторів особистісного розвитку дитини. Методично обґрунтовано курс інформаційно-просвітницьких та психокорекційних онлайн-вебінарів «В моїй сім'ї – гармонія» як сучасного методу гармонізації батьківських стосунків. Доведено наявність позитивних зрушень у відносинах батьків після проведення онлайн-курсу в основних сферах розвитку особистості дитини підліткового віку: розвиток ціннісних орієнтацій, помітне розширення і якісне збагачення Я-концепції, зростання її узгодженості, стабілізацію самооцінки та актуалізацію професійного самовизначення. Окрім цього відзначено позитивну динаміку щодо гармонізації стосунків у батьків-учасників вебінарів: розвиток збалансованості їх взаємин в континуумі «автономність-залежність», досягнення більшої гнучкості сімейних ролей, зростання емпатійним наповненості відносин, зміцнення ціннісно-орієнтаційної єдності, посилення узгодженості батьків у виховних підходах і зростання загального рівня задоволеності подружніми стосунками. Виходячи з цього, можна стверджувати, що розроблені на основі проведеного дослідження онлайн-вебінари «В моїй сім'ї – гармонія» мають позитивний вплив на розвиток дитячої особистості та гармонізацію батьківських стосунків, які в свою чергу виступають вагомим чинником особистісного розвитку дитини.

Ключові слова: особистісний розвиток, сімейна система, гармонійні стосунки батьків, автономність та залежність, ціннісно-орієнтаційна єдність, емпатійна наповненість стосунків, узгодженість виховних підходів, вебінар.

Чанцева-Коваленко Е. Н. Гармоничные взаимоотношения как фактор личностного развития ребенка. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Институт психологии имени Г. С. Костюка Национальной академии педагогических наук Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию влияния на личностное развитие ребенка гармоничных отношений родителей. Критериями развития личности в подростковом возрасте определены: сформированность ценностных ориентаций, Я-концепция, уровень актуализации профессионального самоопределения. В работе дана характеристика гармоничным отношениям родителей. Разработана структурно-динамическая модель личностного развития ребенка подросткового возраста, отражающая связь между гармоничными или дисгармоничными отношениями родителей и их соответствующее влияние – содействие или торможение развитию личности ребенка. Исследование особенностей отношений родителей как фактора личностного развития ребенка, в частности через изучение основных критериев гармоничности этих отношений, показало, что гармоничные отношения родителей действительно являются фактором личностного развития ребенка. Вместе с тем, возникает вопрос поиска эффективных коррекционно-развивающих средств, которые позволили бы гармонизировать родительские взаимоотношения, а затем и положительно повлиять на личностное развитие ребенка. В связи с этим, методически обоснован курс информационно-просветительских и психокоррекционных онлайн-вебинаров для родителей «В моей семье – гармония».

Анализ результатов проведения онлайн-курса показал, что результатом проведения цикла вебинаров для родителей стали существенные положительные сдвиги в субъективной оценке различных аспектов отношений родителей: развитие сбалансированности в континууме «автономность-зависимость», достижение большей гибкости семейных ролей, рост эмпатичной наполненности отношений, укрепление ценностно-ориентационного единства, усиление согласованности родителей в воспитательных подходах и рост общего уровня удовлетворенности отношениями. Зафиксировано также положительное влияние на гармонизацию отношений родителей, которые приняли участие в программе, на личностное развитие их детей. Также прослеживается положительная динамика в основных сферах развития личности ребенка подросткового возраста: развитие ценностных ориентаций; заметное расширение и качественное обогащение Я-концепции, рост ее согласованности; стабилизация самооценки; актуализация профессионального самоопределения.

Исходя из этого, можно утверждать, что разработанная на основе проведенного исследования комплексная программа онлайн-вебинаров способствовала улучшению отношений между родителями и их положительному влиянию на развитие личности ребенка. Результаты исследования дополняют и расширяют представления о развитии личности ребенка в семье под влиянием отношений

между ее родителями, могут быть использованы как теоретическая основа для разработки принципов организации и содержания психологической помощи семьям в вопросах гармонизации отношений, обеспечения благоприятных условий для развития личности ребенка в семье.

Ключевые слова: личностное развитие, семейная система, гармоничные взаимоотношения родителей, автономность и зависимость, ценностно-ориентационное единство, эмпатическая наполненность отношений, согласованность воспитательных подходов, вебинар.

Chantseva-Kovalenko E. N. Parents' harmonious relationships as a factor of the personal development of the child. – Manuscript.

The dissertation is submitted for the Candidate of Psychological Sciences degree, speciality 19.00.01. – General Psychology, History of Psychology. – G. S. Kostiuk Institute of Psychology of Ukrainian Academy of Pedagogical Sciences. – Kyiv, 2016.

This investigation is dedicated to the research of the personal development of the child under the influence of parents' relationships. The harmonious and disharmonious parents' relationships have been described and their basic criteria and factors have been investigated in the work. The structural-dynamic model of personal development of the teenager, reflecting the impact of parental relationships that depends on their nature of the development of child's personality has been developed. It has been proved that parents' relationships are the important factor in child's personal development. The course of information and education and psycho-online webinars for parents «There is a harmony in my family» as a modern method of the harmonization of relationships between parents have been substantiated. The presence of positive changes in parents' relationships after the online course in the main areas of the development of the teenager: the development of values, a significant expansion and enrichment of quality self-concept, increase its coherence, self-estimation stabilizing and professional self-actualization has been proved. Positive dynamics of the harmonization of relations of parents-participants of online webinars: the balance development of their relations in the continuum of «autonomy-dependence», the achievement of greater flexibility in family roles, the growth of empathically fullness of relations, the strengthening of the value-orientation unity, the reinforcement of parents' consistency in educational approaches and increase of the overall level of satisfaction with marital relations have been also noted. Therefore, one may state that developed based on studying of online webinars «There is a harmony in my family» have a positive impact on the development of child's personality and the harmonization of parents' relationships.

Keywords: personal development, family system, harmonious relationship of parents, autonomy and dependence, flexibility, fullness empathic relationships, coherence of educational approaches, webinar.